

EUSKARAZKO KANTEN GRABAKETAK

Gerra Handiko preso- sentimendu musikatua

Berlingo Etnologia Museoak euskaldunen altxor bat ezagutarazi du berrikitan. Etxe hartan gordetzen diren Lehen Mundu Gerrako milaka grabazioetako batzuk euskaraz daude. Gerra hartan preso egondako euskaldunen ahotsak entzun daitezke kantuan. Ez dira euskarazko grabazio zaharrenak, baina Gerra Handiaren erdian harrapatu zituzten ahotsok garai latzaren lekuko paregabe dira.

| LOURDES IZAGIRRE ONDARRA |

GERRA HANDIAN (1914-1918) Alemaniako preso esparruetan mundu osoko soldadua izan zituzten gatibu, parte hartu zuten estatuek euren kolonietako milaka gizonezko eraman zituztelako borrokara. Esparru horiek laborategi modukoak ziren alemaniarrentzat, eta presoekin espermentatu zuten makina bat arlotan, baita etnologia eta musikologiazko ikerketak egiteko ere.

Informazio horren zati bat ikusentzungai jarri du orain Berlingo Etnologia Museoak, apirilera arte zabalik duen erakusketan: esparruetan ateratako argazkiak, objektuak eta baita garai haietako artxibo soinu-dunak ere, tartean euskaldunek kantatutako hainbat ale entzun daitezke. Hala, argizarizko xafletan duela ehun urte grabatuta geratu ziren *Gernikako Arbola*, *Adios izar ederra*, *Lili bat ikusi dut*, *Ziburutik Sararat*, *Amodio ohore*, *Atharratze jauregian* eta *Lurraren pean sar nindate* abestiak entzuteko aukera dago, euskal herri-tarren ahotik kantatuak.

Kantok ez dira grabaturik ezagutzen ditugun euskarazko zaharrenak. Lehenago, 1900 urtean, Azoulay doktoreak eginak zituen grabazio fonografikoak. Horiek Pariseko Antropologia Museoan aurkitu zituen Inaxio Lopez de Arana itzultzaile gasteiztarrak. Ezagunagoak dira Rudolf Trebischek 1913an Euskal Herrian egindako grabaketak; euskalki guztietako kanta, kontakizun, ipuin eta pasadizoak bildu zituen, tartean *Gernikako Arbola* kanta ikurraren lehen grabazioa.

Orduan, zer dute bereizgarri Berlingo Etnologia museoko argizarizko xaflek? Tes-tuingurua. Europa goitik behera aldarazi zuen gerra baten erdian, sorterritik urrun zeuden preso euskaldunen ahotsa da bertan entzuten dena.

Berlindik Leningradera, eta buelta

XX. mende hasieran Thomas Edison-
en asmakizunak, fonografoak, ibilbidetxo-
a egina zuen uhinak bibrazio bihurtzen. Gerra
Handiaren batera, Wilhelm Doegen eskola irakas-
le berlindarrak gatibu esparruetako hizkun-
tzak eta musika grabatzeko burutapena izan
zuen, hango aniztasuna ikusita. 1915ean Ber-
linen Komisio Fonografikoa sortu zuten hel-
buru horrekin eta ikerlariak lanean hasi ziren
(ikus 7. orrialdeko koadroa). Hala, 1916ko
abendutik 1918ko abendura
artean jasotako kantak eta aho-
tsak 1.651 argizarizko diskotan
grabatu zituzten. Kantak eta
musika berriz 1.031 argizarizko
xafletan. 1920an erakundea
desegin egin zuten eta bilduma
ere euskarriaren arabera banatu
zuten: xafalak eta diskoak.

Gaur egun argizarizko disko-
ak *Lautarchiv* Soinuen Artxibo-
an daude, Humboldt Unibertsia-
tatearen ardurapean. Lehen Mundu Gerraren
ostean, Berlinen disko horiei buruzko foileto-
ak argitaratzen hasi ziren, tartean Karl Bouda
filologoak euskarazko ahots eta kantez egini-
ko transkripzio fonetikoak. Jose Maria Etxe-
berria etnografoak 2008an publikatu zituen
kanta horien zerrenda eta transkribapenak,

Kanta guztien corpusa bere osotasunean entzunez gero eta jakinda zein egoeratan sortuak diren, bigarren mezu bat antzematen zaie: gatibu daudela adierazi nahi dutela interpretatu daiteke

DEUTSCHES RUNDFUNKARCHIV – HISTORISCHES ARCHIV DER ARD

Carl Stumpf (eskuinean) eta Georg Schünemann (eserita erdian), tatar presoen musika grabatzen. Komisio Fonografikoak argizarizko 30.000 xafllako artxiboa sortu zuen, horietatik 34 xaflatan euskarazko 75 kanta gordetzen dira.

Euskarazko grabaketak 1913-1917 liburuan. Zehazki ia bi dozena disko dira; Etxeberriaren esanetan Boudak disko gehiagoren berri ere bazuen, baina “seguruenik disko hauek eta Berlingo Fonetika Institutuan gordetzen ziren beste material asko Bigarren Mundu Gerran deuseztaturik geratu ziren”.

Argizarizko xafllen patua beste bat izan zen. Bilduma hori Artxibo Fonografikoan geratu zen hasiera batean, baina Bigarren Mundu Gerran Sobietar Batasunera eramane zuten, Leningradera, 1960an Ekialdeko Berlinera (DDR) eta 1991n Berlineko Etnologia Museora itzuli zuten berriro. Zortzi urte geroago Unescok 30.000 xaflla inguru gordetzen duen bilduma hori *Munduaren Memoria* izendatu zuen. Tartean daude orain arte ezezagunak genituen eta gutxienez euskarazko 75 kanta dakartzaten 34 xaflla.

Bi minutuko lekuko soinudunak

Euskaraz dauden 34 xafletako bakoitzak 2 minutu inguru irauten du. Denbora horretan batzuetan kanta bat, bestetan bi edo hiru kanta motz grabatuta daude. Orokorrean ez dira kanta osoak grabatu, kantaren ahapaldi bat, batzuetan bi. Ahots ederrak eta kantatzen ohitutakoak antzematen dira. Gehiene-

tan bakarka aritzen dira, baina badaude bina-ka, bertsoan ariko balira bezala, eta kanon moduan kantatzen dituzten kantak. Ez dago gatibuen egoera esplizituki aipatzen duen kanta edo bertsoirik. Kanta guztien corpusa bere osotasunean entzunez gero eta jakinda zein egoeratan sortuak diren, bigarren mezu bat antzematen zaie: gatibu daudela adierazi nahi dutela interpretatu daiteke.

Berlingo Etnologia Museoko musikologia atalekoek ikerketa proiektua sortu zuten 2012an. Argizarizko xafllak prestatzen eta digitalizatzen hasi ziren, adituek eta interesatuek musika hori jasotzeko aukera izan dezaten. Urteen poderioz eta leku aldaketan ondoren xaflla asko hondatuta zeuden. Xafllak erabiltzen diren aldi bakoitzean ere hondatuz doaz, argizaria oso material biguna delako. Zorionez zenbait burdin gorritzko negatibo eginda zeuden 1991n. Hauetatik berriro xafllak egin dituzte proiektukoek, bertan grabatutako musika digitalizatu ahal izateko. Jadanik xaflla guztietako negatiboak eginda dituzte galbanizatze prozedura batez. 2014ko azaroaren 27an proiektuko bi kidek eman zuten hitzaldian garbi azaldu zuten kanta horiek ez dituztela sarean jarriko, interesatuei eta adituei baizik ez dizkietela helaraziko.

EUSKARAZKO KANTEN GRABAKETAK

UNTER FREMDEN VÖLKER

UNTER FREMDEN VÖLKER

Ezkerrean, Doegenen liburuko irudiak: "Frantzia hegomendebaldeko euskaldun bat" eta Heinrich Morf hizkuntzalaria Frantzia hegoaldeko gatibuez inguratuta (eskuinean dagoena Bearnoko patoizez kantatzen ari da). Behean: Tatar presoiei grabatutako konposizio baten partitura.

Euskal Kultur Erakundeak (EKE) grabaketen kopia bat dauka, Berlingo Etnologia Museoarekin hitzarmena sinatu baitu materiala helburu zientifikoetarako erabiltzeko. Bertako kide Maite Deliartek dioenez, berrikitan material osagarria ere igorri diote Berlingo grabazioen eta kantarien inguruko informazio zehatzagoarekin, baina horiek oraindik aztertzeke daude. Deliartek EKE-arentzat idatzitako aurkezpen-txostenean dioenez, gutxienez hiru presoren ahotsak antzeman daitezke eta zuberera eta lapurtera dira erabiltzen dituzten euskalkiak; kanta gehienek izaera herrikoia dute. Salaberri mauletar legegilearen bildumako zenbait kanta daude, baita bertso jarri ezagunak edo Azkuek *Cancionero popular vascon* jasotakoak ere, Iparragirrearen *Gernikako Arbola* ez da falta esaterako.

"Berezia da euskaldunen musika"

Hermann Urtel erromanista Komisio Fonografikoko kideetako bat izan zen. Gerra amaitutakoan, zera idatzi zuen Doegenek argitaratutako *Unter fremden Völker* (Herri arrotzen artean) liburuan euskal gatibuez: "Frantziarren gatibu esparruetan interesik handiena herri

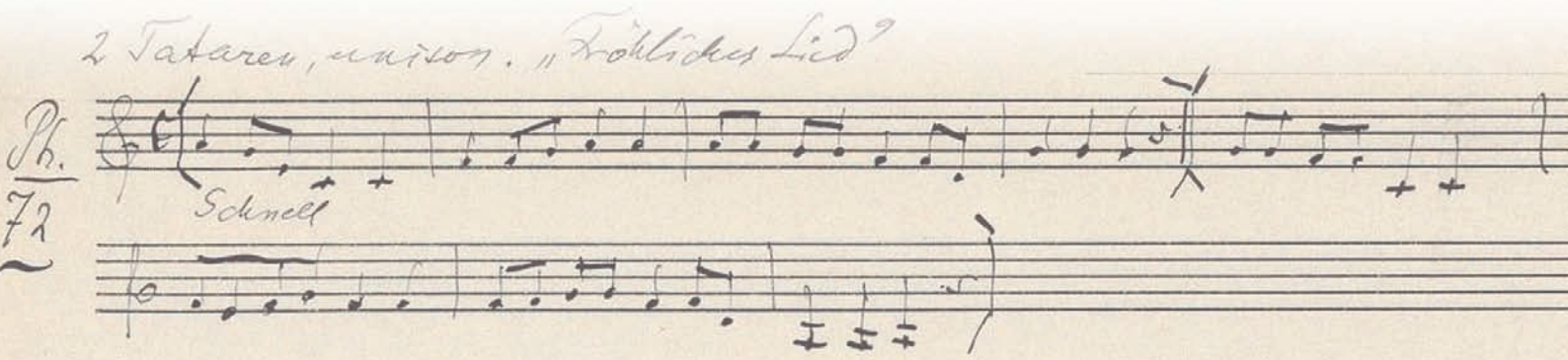
paregabe hark sortu zuen denbora guztian, alegia, azken mendean zientzialarien ardura etengabea izan duen Iberiar jatorrizko herri hondar [restvolk] honek, euskaldunen herriak. (...) Preso-esparruetan zeuden ehunka ordezkari ikusi ondoren ezin da besterik gabe 'tipo' uniforme bat antzeman. Txikiak, malguak, katu modukoak eta bizi-bizikiak zirenak ikusten ziren, aldiz handiak, tenperamentu isileko bizkarzabal figurak ere bai. (...) Frantziako hiru euskalki nagusien ordezkarietara mugatuta ginen, lapurtar, behe nafar eta zuberotar hizkeretara". Pena adierazten du Urtelek ez dutelako hegoaldeko 'tiporik' esparruetan euskaldunen ikerketa oso bat egin ahal izateko.

Komisioak euskal kantak eta kontakizunak ere grabatu zituen: "Guk badugu frantziar euskaldunen kanten eta ipuinen bilduma eder bat —dio Urtelek—, hobereena Salaberrirena da. (...) Berezia da euskaldunen musika. Benetako euskal kanta bati segituan antzematen zaio jatorria; doinu horiek bitarte melodiko motzetan mugitzen dira eta badirudi ez dutela inolako loturarik Europako beste herrialdeetako kantekin, albaniar kantekin ezik".

Derrigortuta kantatzen ote zuten?

Fonografoaren aurrean kantatzeko gati buak nola aukeratzen zituzten jakitea ez da erraza. Urtelek hizkuntza erromanikoetan mintzatzen ziren gati buak zituen begiz jota. Gerra Handian ari ziren herri erromaniko gehienak alemaniarren areriotzat zituen, eta soldadu gati buen esparruetan beraien hizkuntza ondo ezagutzen zuen "material ugari" aurkitzea espero zuen. Adituak zioenez gati buok pozik hartu zituzten Komisioko kideen egitasmoak, inork ez omen zion grabatzeari uko egin, gehienez lotsa adierazten zuten batzuk grabagailuaren aurrean. Orokorki beraien jatorriagatik edo gaitasunengatik aukeratzen zituzten aurrena, bigarren pauso batean, bai kantariei, bai hizlariei kanta edo istorioaren testua bakoitzaren dialektoan idaztea eskatzen zieten. Paperean paratutako testua berriz, adituek gati buekin batera lantzen zuten eta segidan transkribapen fonikoa idazten zuten. Paperean idatzitako testu hori zen grabagailuaren aurrean errepikatu behar zutena, kantatuz edo esanez.

Badirudi Urtel zenbait euskal abesti grabatzerakoan bertan egon zela, George Schüenman batera. Bigarren hau izan baitzen Komi-

Berlingo Komisio Fonografikoa

GERRA HANDIAREN hasierako bozkarioa jadanik desagertua zen Alemanian, 1915eko urrian Berlinen Prusiako Errege Komisio Fonografikoa sortu zutenean. Wilhelm Doegen filologoak urte hartako udaran Gerra Ministerioi lankide nagusiak konbentzitu zituen Komisio Fonografikoaren eginkizunaren beharraz: herrietako soldadu gatibuen hizkuntzak eta musika grabatzea. Hasierako finantzaketaren zati garrantzitsu bat Alemaniako Enperadoreak jarrita, azkenik Prusiar Zientzia, Arte eta Hezkuntza Ministerioaren babespean sortu zuten instituzioa. Komisioaren bulegoa Berlingo Unibertsitateko Artearen Historia departamenduko gela batean kokatu zuten.

“Mundu Gerra hasi eta handik gutxira, Alemanian lojeatutako gerra gatibuen egonaldi behartua profitatzea bururatu zitzaidan ahotsen soinuaren grabaketetarako. Nire desio kuttuna ‘mundu guztiko herrien ahotsak, hizkuntzak eta musika soinu-diskoetan atxikitzea’ lortzear nengoen”, zioen Doegenek gerra amaitu ondoren argitara eman zuen *Unter fremden Völker* (Herri arrotzen artean) liburuaren hitzaurrean. Doegen hizkuntzala-

ria zen, baina ez akademikoa, horregatik aritu zen idazkari eta koordinatzaile lanean. Komisioaren lehendakari berriz, Carl Stumpf filosofo, psikologo eta musikologoa izendatu zuten; azken honek 1904an Berlineko *Phonogramm Archiv* sortua zuen. Parte hartu zuten zientzialarien artean hizkuntzalari anitz, musikologoak eta etnologoak ere bazeuden. Denera 30 aditu baino gehiago ibili ziren ikerketetan eta isilpeko eginkizuna izan zen gerrak iraun zuen denbora guztian.

2,5 milioi gatibuko “artxibo” erraldoia

Komisio Fonografikoaren lana ulertzeko, beharrezkoa da haien pentsamoldea Alemaniako ikerketa garaikideen testuinguruan kokatzea. Antropologia fisikoa, etnologia eta musikologia konparatua moduko diziplina gazteak oraindik sendotzear zeuden gerra hasi zenean.

Soldadu gatibuen esparruek egoera paregabea eskaini zien ikerlariei, bidaia arriskutsu eta garestiak saihestu eta era guztietako ikerketak Alemaniatik atera gabe egin ahal izateko, preso esparruetan sekulako aniztasuna baitzegoen. Lehen

Mundu Gerran Alemanian gatibu zeuden 2,5 milioi gizonen %70 errusiar armada-koa zen, beste %20 Frantziakoa, 185.000 preso inguru Britainiar Inperioko armada-koak eta hamar milaka gatibu Erdialdeko Potentzien aurka borrokan ari ziren herri txikietako armadako soldaduak. Jatorriz, berriz, herrialde askotakoak pilatzen ziren eremu itxi horietan: georgiarrak, amazigak, tatariarrak, korearrak, persiarrak, nigeriarrak, Errusian bizi ziren alemaniarak, sikhak, judu jatorriko ukrainarrak eta abar. Eta jakina denez, Frantziako armadan gerra hartan parte hartu zuten euskaldunak ere bazeuden.

Ikerlariek Erdialdeko Potentzien aurkari ikusten zuten preso esparruetako “munduko jendea” –euren idazkietan sarritan erabiltzen dute izen hori aliatuen armadak adierazteko—. Nolabait esateko, gailu haie-tan “harrapatzeko” zain zeuden soinu artxibo erraldoiak ziren; behin harrapatuta, betirako han izango ziren, nahi bezain beste kopia egin, soinuak ikertu, irakatsi edo entretenimendurako erabiltzeko. Horrez gain, gatibuen esparruak ikertzai-leen artxibatzaile mentalitatea joritu ahal izateko leku aproposak ziren.

Kalean da martxoko

aizu!

- Musikak ez ditu Piztiak otzantzen
- Hizkuntz eskubideak kolokan
- Pasaka berreskuratzen
- Euskaldunak Lehen Mundu Gerran
- Agin Laburu arin-arin
- Korrika 19, non eta noiz?

Urte osoko harpidetza (Hego Euskal Herria eta Espainia) 29 €

aizunet.org

EUSKARAZKO KANTEN GRABAKETAK

DENIS BECHMANN / ARGAZKI BILDUMA

sioko xafla guztiak grabatu zituena. Schünemann musikologoa zen eta preso esparruetan musika grabaketak egiteko arduradun izendatu zuten. Berak Edison markako fonografo bat erabiltzen zuen grabaketetarako. Fonografo horiek argizarizko xaflatan gordetzen zituzten soinuak. Argizarizko xaflatan gordetzeko teknika soilagoa zen eta maneiatzeko errazagoa, diskoen teknika baino. Horregatik Schünemann preso esparruetara joaten zenean itzultzaile baten laguntza baino ez zuten behar izaten.

Baina kanten transkribapenik ia ez dago. Galdu egin ziren ala ez ziren inoiz egin, hori ez dakigu. “Deigarria da zenbat eta zein gutxi sortu zuten gatibuen eremuetan ibili ziren ikerlariek beraien jakintza arlotan”, dio Monique Scheer kultur zientzialariak 2010ean gai horretaz argitaratu zuen artikuluan (*Captive Voices: Phonographic Recordings in the German and Austrian Prisoner-of-War Camps of World War I*). Musika grabaketa hauetatik Schünemannek bakarrik argitaratu zuen bere “Habilitazioa” –2. doktoradutza– 1923an.

Schünemannek utzi zituen idazkietan adierazten du gatibuak poztu egiten zirela beraien ahotsa entzutean eta batzuetan presoak ere itzultzaile lanetan aritzen zirela eta beste kide batzuei kantatzea proposatzen zietela. Edisonen fonografoak grabaketak egin ondoren orratza aldatu eta entzuteko aukera ematen zuen. Tresna berri haren aurrean beldurra kentzearen grabaketak berehala jartzen zizkieten askotan entzungai presoek. Esparruan behartuta zeuden lanetatik libratzea zekarren zeregin horretan parte hartzeak. Kantatu nahi ez zutenei zigarroak eskaintzen omen zizkieten. Grabaketak gehienetan horre-

Grabaketak egin ziren garaian soldadu euskaldunak Turingiako Estatuko Rottleberode herrian zeuden preso eta bertako zerrategian egin behar izan zuten lan. Irudian, gatibu “frantziarrak” Turingiako *gefangenenlager* edo preso esparru batera doaz oinez.

tarako prestatutako geletan egiten ziren, soinukalitate hobereana lortu ahal izateko. Geletan ikatzezko berogailuak egoten ziren, baita gati- buak behatzen zituzten zaindaria ere.

Identitateak eta botere erlazioak

Soldaduak beraien armadako batailoietan jatorriaren arabera zeuden sailkatuta gehien- tan. Soldadu gatibuak beraien uniformeak gordetzen zituztenean begi-bistakoa zen haien sailkapen militarra. Gizon gatibu horiei militarra eta etnikoa ez ziren beste identitate zeinu guztiak kendu zizkieten. Egun batetik bestera behartuak izan ziren esparruetako egoera “multikulturalean” bizitzen. Soldadu euskaldunak grabaketak egin ziren garaian Rottleberoden (Sachsen-Anhalt) zegoen eremu- an zeuden preso. Eremu hartan preso zeuden soldaduek bertako zerrategian egin behar izan zuten lan.

Grabaketetako kantari euskaldunak preson- degi batean, edo akaso gehiagotan, urteak egin zituzten soldaduak ziren. Oraindik ez dakigu handik bizirik atera ziren ala ez; gerra amaie- ran bizirik jarraitu zutenek zer egin zuten ere ez. Gerra Handian parte hartu zuten euskal soldadu guztien ordezkari, aldi berean gerra aurretik bizitza pribatua zuten pertsona libreak ziren.

Galdera asko daude oraindik erantzun gabeak. Aurrerantz egingo diren ikerketek euskal- dunen memoria historikoa lan- tzeko edo argitzeko prozesuan urratsak emateko balioko dute. Bestalde, grabaketak egiterako- an euskal presoek eta alemaniar

adituen arteko botere erlazioa aintzat hartu beharko litzateke, bestela, grabaketa haiek egin ziren egoera egalitarioaren fantasia errepika- tzeko arriskua baitago. ■

Xaflak erabiltzen diren aldi bakoitzean hondatuz doaz, argizaria oso biguna delako. Zorionez zenbait burdina gorritzko negatibo eginda zeuden 1991n